

היבט נוסף, אולי לא ידוע, על הספר "שמחת עניים" של נתן אלתרמן יהודית כפרי

הדוגמאות שאביא יהיו 6 שירים מספרו של אלתרמן "שירים משכבר" הוצאת הקב"מ תשל"א - 1974 המכיל את שלושת ספריו הראשונים ובהם ספרו "שמחת עניים".

ו 8 שירים מספרו של לורקה "שושנה וסכין" תרגום עברי הוצ' "עקד", שם שניתן לו כנראה על ידי ההוצאה שכבר לא קיימת כדי לברר זאת. בדקתי עם 2 יודעי ספרדית שבדקו מצידם ואמרו שהם לא מוצאים ספר של לורקה בשם זה. אבל זה לא ממש חשוב, כי גם השם "שושנה וסכין" מתאים מאוד לשירים, והשירים עצמם הם תרגום מדויק. גיליתי את ההקבלות במקרה. ואתפלא מאוד אם פרשני סיפרות ופרופסורים לסיפרות לא גילו זאת כבר עשרות שנים לפני. מבחינתי, גיליתי זאת לעצמי ראשונה, ולא קראתי על כך בשום מקור אחר.

מאז שקראתי לראשונה את ה"רומנסרו הצועני" של פדריקו גרסיה לורקה בהוצאת "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר", ופעם נוספת שוב כעבור זמן, ופעם שלישית ממש לאחרונה, אני אוהבת אהבה עמוקה את המשורר הזה (יחד עם רבים מאוד שאהבוהו בעולם כולו). ולא מפני שהוא נרצח על ידי הפשיסטים הספרדים בהיותו בן שלושים ושמונה שנים בלבד. על כך רק צר לי נורא עליו ועל המשך כתיבתו שנרצחה איתו. אני אוהבת את שירתו ומחזותיו מפני שכתבתו יפה ומיוחדת וחשובה כל כך, והתברר לי בין השאר שהוא היה ידיד קרוב של הצייר הסוריאליסטי סלודור דאלי, מה שעזר לי להבין קצת יותר את הסוריאלזם המבצבץ פה ושם אצל לורקה עצמו; אהבתיו כנראה גם מפני שרפאל אליעז תרגם אותו לעברית נפלאה.

ולפעמים אני גם מעלה ב you tube את שירו "פגישה" שהלחין דני עקיבא בביצועו המרגש של אברהם פררה. כעבור זמן ראה כאמור אור בעברית בהוצאת "עקד" עוד ספר של לורקה "שושנה וסכין", גם הוא בתרגום רפאל אליעז. קראתי את חלקו, אבל התרשמתי פחות מהתרגום, הפחות ברור ופחות נגינתי מאשר ה"רומנסרו", והפסקתי לקרוא אותו באמצע.

לאחרונה הצטרפתי לבקשתה של ד"ר רחל כורזים לסדנה בינלאומית שהיא מעבירה מזה שנים על השירה העברית, ועכשו על שירי אלתרמן. בד בבד קראתי שוב את "הרומנסרו", בעקבות מובאה שהבאתי ממנו בשיר שחיברתי לאחרונה, ורציתי לוודא שהמובאה מדויקת. ואז אמרתי לעצמי שהגיע הזמן לקרוא גם את "שושנה וסכין" של לורקה, הפעם מתחילתו עד סופו, ובדיוק אז התחילה רחל כורזים להביא לפנינו את ספרו של אלתרמן "שמחת עניים", אחרי שסיימה לעבור על "כוכבים בחוץ" ו"פונדק הרוחות" ו"שירי מכות מצריים"; וכאן, עם פתיחת "שמחת עניים" נוצר הגילוי המרעיש בשבילי: מצאתי מקבילות מהותיות בין שני ספרי השירים הללו של לורקה ושל אלתרמן, **למרות הבדלים ברורים ביניהם**. ואתחיל באחת המקבילות בין שני ספרים אלה, שהרשימה אותי מאוד כבר בקריאה ראשונה. ובעקבותיה אוסיף עוד אחדות.

המקבילה הראשונה שמצאתי בין שני הספרים היא אהבה ומוות, כהכרח כמעט ב"שמחת עניים" של אלתרמן, ואהבה ומוות בלתי ניתקים גם ב"שושנה וסכין" של לורקה. לורקה חי בין השאר בארה"ב שנתיים, למד שם אנגלית וספרות, וגם נעשה סוציאליסט. הוא נחשב בעולם אחד מטובי המשוררים של זמנו ותורגם לשפות רבות. סביר שאלתרמן קרא את לורקה בצרפתית ו/או באנגלית ולימים אולי גם בעברית.

הצירוף הבלתי ניתק של אהבה ומוות נמצא בשני הספרים בשירים רבים מאוד. ממש כמו הפסוק בשה"ש פרק ח' 6 "עזה כמוות אהבה". וכשזה לא מוות זה אסון אורב, צער קשה, פחד מוות, ומיעוט קטן בלבד של שירים שמבטאים אהבה שְׁמִחָה בלבד. אפשר היה לפרש ששניהם לקחו את המיתווה המשותף משה"ש. אבל שה"ש נכתב בעיקר על האהבה, המוות אינו מודגש בו. שם גם לא היתה עדיין שואת היהודים, ולא המציאות הספרדית הבלתי נסבלת שבה נולד לורקה 12 שנים לפני אלתרמן. אצל אלתרמן בעיקר בחלקו האחרון של הספר "שמחת עניים" המוות מתייחס כנראה גם **לשואה שלנו**. אבל עדיין גם חלק משירים אלה הם בראש וראשונה שירי אהבת **גבר לאישה**, כפי שאנסה להראות. אלתרמן נולד ב 1910 ונפטר ב 1970. לורקה נולד ב 1898 ונרצח באוגוסט 1936, חודש אחרי תחילת מלחמת האזרחים בספרד. "שמחת עניים" של אלתרמן ראתה אור ב 1941, כשמלחמת העולם השנייה כבר השתוללה בכל עוזה. כלומר אם אכן אחד משני משוררים אלה הושפע בספרו מהשני, הוא

יכול להיות כנראה רק אלתרמן שהושפע מלורקה הבוגר ממנו ולא להיפך (לורקה נרצח 6 שנים לפני צאת "שמחת עניים" לאור, ולא היתה לו הזדמנות חיים להיות מושפע מספר זה של אלתרמן).

2

התחלתי לקרוא שוב את כל השירים ב"שמחת עניים" ו"שושנה וסכין" מנקודת הראות הדומיננטית בהם של אהבה ומוות וקצת דברים נוספים – כמעט כולם מאותו שדה סמנטי פסימי וקשה מאוד שמתייחס לאהבה כאילו היא עצמה יוצרת שדה טראגי זה. בהמשך גיליתי כאמור גם מקבילות נוספות שאתאר להלן. בד בבד שאלתי את עצמי האם גם ללורקה היה מקור בספרד ארצו מקביל במידה ולו כלשהי לשואה שלנו, אשר גם בהשפעתו נכתבו שיריו המובאים בספר "שושנה וסכין". ידעתי שלא יכול היה לכתוב אותם החל מאוגוסט 1936 היות שמלחמת האזרחים העקובה מדם התחילה בספרד ביולי שנה זו, והוא נרצח באוגוסט, חודש אחרי תחילתה. לכן מלחמה זו לא יכלה לשמש אחד המקורות למרבית שיריו בספר שתורגם לעברית אחרי "הרומנסרו" ו"שושנה וסכין". והחלטתי לבדוק תחילה מה קרה בספרד שלורקה חי והתבגר בה בתקופה שקדמה למלחמת האזרחים. חזרתי לקרוא על כך בספרו המעולה של אנטוני ביוור "מלחמות האזרחים בספרד". מצאתי במפתח- השמות את לורקה, התחלתי לקרוא על מה שקרה שם לפני מלחמת האזרחים, ולא ממש התפלאתי למצוא שהחל מסיום הקומונה הצרפתית ב 1871 ואילך היו בספרד מהומות בלתי פוסקות, שנלווה להן שימוש בנשק, פצצות, שריפת כנסיות, טבח מתנגדים משמאל, מזימות ומהומות בלי הפסק, הדחות ומעצרים של מאות, וכך הלאה, עד פרוץ מלחמת האזרחים. לורקה נולד לפיכך לתוך הסביבה המדינית-פוליטית-כלכלית, אנרכיסטית הזאת (כפי שנקראה אז). זה לא היה ניסיון השמדה של עם שלם שהצליח חלקית כמו השואה שלנו (ושל הצוענים ואחרים), עם זאת התקופה שבה גדל לורקה היתה של פחד מוות הצפוי כל רגע, שתרם כנראה את חלקו גם לשיריו המובאים בספרו זה. שירי "שמחת עניים" של אלתרמן, שנולד 12 שנים אחרי לורקה, נראים קרובים מאוד ברוחם ובתחושתם לאלה של לורקה. אף כי סגנונם

שונה מאוד. אלתרמן אולי מצא בשירי "שושנה וסכין" הלך נפש ואווירה מסוימת לשפה השירית שהתאימה לו כשחיבר את "שמחת עניים". להלן אביא דוגמאות של 6 שירים של אלתרמן, ואקביל אותם ל 8 שירים של לורקה, שימשו דוגמאות לכלל השירים בשני הספרים. ורק אזכיר שהקבלות שאביא בשלב זה עוסקות רק מעט מאוד במיבנה השירים, ויותר בדמיון ובהלך הנפש של אהבה ומוות והקשור לכך.

ולבסוף: אותיות המלים והמטפורות בנושא האהבה **מוטוֹת**, ובנושא המוות הן **בשחור מודגש**. כל האחרות בכתב רגיל ואשר לשירים: מרביתם הובאו בשלמותם; במיעוטם הבאתי רק בתים מסוימים, שמסומנים בכותרת השיר, וזאת כדי לא להאריך ככל האפשר).

לורקה

4 בתים מלבד החמישי האחרון

"פרדס לימונים" ע' 100

כולו

פרדס לימונים

אתה לי רגע

של חלום אשר חלמתי

פרדס לימונים

קו

צהוב-שָׁדִים.

פרדס לימונים

מִשְׁדִּיקָ יונקת

רוח ים.

פרדס לימונים

וההמשך אומרים הכל

אתה פרדס תפוזים מתעלה,

לורקה

פרדס תפוזים על עֶרֶשׁ - דָּוִי,

אזכור פעמיים של

פרדס תפוזים שהדם אזל בו.

אומרות לי שזהו שיר

פרדס לימונים/ אהבתי ראית /

בעלי "הפטמה" היו

לורקה

שיר נוסף באותו הלך נפש

"שלושה עצים נכרתו" ע' 47 השיר

היו הם שלושה.

(בא היום על גִּרְזָנִיו).

הם היו שָׁנִים.

פְּנֵפִים נִגְרָרוֹת של כסף.

היה אחד.

אף לא אחד.

(חשופים נותרו המים).

הפירוש לשיר "3 עצים" מיותר הכותרת

*

פירוש קצר לשיר "פרדס לימונים" של

מטפורת חלום פרדס הלימונים ובהמשכה

השדיים והמלה המפורשת "אהבתי",

אהבה לאישה שיש בה סיבוך (הלימונים

כרותה למוות / בתנופת גרון בודדת /
"בתנופת גרון בודדת"

לתפוזים, ופרדס התפוזים נכרת למוות

אלתרמן "שיר לאשת נעורים עמ' 2-151 בתים 1, 2, 4, 5 + 2

שורות מבית 6 אחרון

לא הכל הכלים בתי,
לא הכל הכלים והכל
גם לכסף הפרתי בריתי,
גם זריתי ימי להכל
רק אחריך הלכתי בתי,
כצואר אחרי החבל

כי עדית מטפחתך בתי
כי אמרת לי הבט וראנה
ואדור לא לנשוק פתי
עד שיני מבוסרך תקהינה
ואדור לראותך, בתי,
עד עיני מראותך תכהינה

אז עלה הברזל, בתי,
והסיר גם ראשי מאליך
ודבר לא נותר בלתי
עפרי המרדף נעליך
כי ברזל ישבר, בתי,
וצמאי לא נשבר אליך

לא לכוח יש קץ בתי,
 רק לגוף הנשבר כחרס
 לא פקדה השמחה בתי
 ותצע אדמה לי ערש
 אך ביום בו תגיל בתי
 גם תגלנה עיני מארץ.

ושתי שורות בבית אחרון:
 וצנחת על אדמת בריתי
 ואלי יורידוך בחבל

פירוש לשיר של אלתרמן. האהבה מתוארת לאורך כל בתי השיר, אבל גם כאן היא נכרתה
 בברזל. **הלהב של הגרון עשוי ברזל**. 2 השורות הלפני אחרונות כאן גם הן מטפורה למוות.

ג - ך - ם - ך - ם

ונוסף גם דמיון צלילי בין הגרון של לורקה לברזל של אלתרמן. ם - ך - ם - ך - ם ל
 המוות נאמר בשיר זה גם במטפורה הקשה מנשוא: "רק אחר כך הלכתי בתי, / כצוואר אחרי
 החבל". (תמונת תלייה ועד מוות של עצמו. שאמורה לתאר את נכונותו למות באהבתו אותה.
 אבל אולי גם את המסוכן מאוד שבאהבה בכלל. המלה בתי, אינה אל בת אלא שם חיבה
 באהבה לאישה. המלים המתייחסות ל"בתי" מאשרות זאת.
 ההקבלה החוזרת בין שני השירים של לורקה למעלה היא השילוב ההכרחי בין אהבה ומוות.
 נפגוש זאת גם ברוב רובם של שירי "שושנה וסכין" ובחלקם הגדול של שירי "שמחת עניים".
 ההבדל הקיים לא פעם הוא שאצל לורקה המוות לרוב הוא סופו של השיר. אצל אלתרמן
 מובאות מדי פעם שורות אחרונות אופטימיות ובעיקר אופטימיות כביכול. אבל המוות מהלך
 גם במרבית שירי האהבה של "שמחת עניים". להלן כמה דוגמאות נוספות, דומות למה שראינו
 גם "בשיר לאשת נעורים" של אלתרמן ובשני שירי לורקה שלמעלה.

לורקה "בלדה על יום אחד ביולי" ע"מ 17 18 20 (מובא רק בחלקו)

בתים בודדים מתוך שיר ארוך הבנוי לכל אורכו בתים בני 2 שורות במיבנה של דיאלוג. אני מצמידה כאן כל 2 שורות לארבע שורות כדי לחסוך מקום. אבל לא משנה דבר בשורות השיר עצמן.

ע' 17

"מי את עלמה צחרחורת,

מאין באת אמרי נא?"

"מאהבות חזרתי,

ומעינות המים"

ע' 18

"מה לך בפה, קטנטונת?

יוקד הוא כשלהבת!"

"כוכב-בחיר-ליבי הוא

שחי ומת גם יחד".

"מה בחיקך תסתירי?

כה חד וכה קליל הוא!"

"חרב-בחיר-ליבי הוא

שחי ומת גם יחד".

ע' 19

"אהבותי שלי הן

קטני-כוכבי-שמים
ואהובי איהו?
הוא חי ומת גם יחד".

"שלום עלמה קטנטונת,
את שושנה רודמת
לכי לאהבה את
אני אלך למנות"

השיר כולו

אלתרמן "גר בא לעיר" 153-154

העיר נצורה מבוא ומצאת,
ואני אעבור לבטח.
אני הזוכר העני-כמת
אעמוד על שנתך בפתח.

ואת באלהים הישקעי
כי אונים מצרה תשאבי
ובהגיע עד נפש, תרימי קול,
אלי האחרון, האחרון לכל.

ובאפס- כפות אחונן,
וכאש וחנית אגונן
ובטרם-אבדן אאמצך למועד
אני הזוכר, אני העד

כי העיר נצורה מבוא ומצאת
ואני אעבור לבטח.

יום-יום אתפלל שתכלי כמו נר,
שאלו תהרדפי בחרב.

בעדך, בעדך, אמר המת
שבעתים אמות בפתח

ויום-יום בעדך על פתחים אחזר,
למען תחיי עוד ערב.

וכאש וחנית אחונן,
וכוח לא-איש בך אתן,
ובטרם אבדן אכבך כמו נר
אני הנכרי, אני הגר.

פת לך אביא אחרונה.
בשם לך אקרא ראשונה.
התקמת אגיע אל פיך שחרב,
אני הדואג, אני השב.

כי הנה לא יושיע החי את החי
ואבוא כסותך אהבה כמים,
אהבה לא סולחת, נכרית לאחי,
גלויה כשוד בצהריים.

6

גם בשני השירים – "הבלדה" של לורקה, ו"הגר בא לעיר" של אלתרמן, קיימים אהבה ומוות במפורש ובמטפורות. אבל מופיעה גם הקבלה נוספת חשובה מאוד. והיא "החי- המת", המופיע מפורשות ב"בלדה" זו של לורקה 3 פעמים, ובשיר של אלתרמן פעם אחת במפורש, ועוד פעמיים ברמזים. רבים מאלה שפירשו את "שמחת עניים" של אלתרמן קבעו שהדובר בשירי אלתרמן אלה הוא "החי- המת". התברר לי עכשו שלורקה קדם לו ביצירת דמות זאת. עם זאת בתיאור האהבה אצל שניהם יש גם שוני. שניהם כתבו על אהבה עמוקה מאוד. אבל לורקה שומר עליה אפילו כשהאישה לא נענית לו או בוגדת בו. אלתרמן מתפלל שתכלה כמו נר, כלומר שתמות, ובסוף מודיע שהוא יהיה זה שיכבה את נרה בטרם אבדן,

כלומר שהוא עצמו יהרוג אותה. אולי כוונתו שיעשה זאת כחסד אחרון, אבל יתכן גם כדי שהיא לא תהיה לאחרי. בשיר "הזר מקנא לחן רעיתו" עמ' 60-159 הוא מוכן אפילו "לשרוף את ביתה עליה" (רק במלים כמובן). ועולה בי מחשבה כי שני שירים אלה של אלתרמן, שהבאתי כאן, התחברו אולי מתוך מצב של שכרות, שאיפשר לו להגיע ולגלות ברבים את עוצמת אחד הדחפים הכי קדומים של קנאה לאישה או לאיש, לפני שהתבונה והמוסר והתרבות מרסנים אותם. (אף כי ב"מלחמה ושלוה" של טולסטוי (ראה אור לראשונה ב 1869 ומתאר את תקופת מלחמותיו האחרונות של נאפוליאון 1805-1819 שאז הובס והוגלה) מתואר עדיין דו-קרב עד מוות בשל קנאה לאישה. וזה קורה פה ושם גם אצלנו במאה ה 21. רק שאז זה היה חוק לאצולה, ובימינו זה פשע. אבל לא כשהוא מופיע רק בשיר. בשירו של אלתרמן האהבה מתוארת במפורש במלה "אהבה" והרבה במטפורות. אצל לורקה היא חסכנית יותר אבל מפורשת ועמוקה לא פחות. גם אצל לורקה היא "עד מוות"; אבל לא מות האהובה יחד עם מותו, אלא מותו בלבד. אצל אלתרמן "בשיר לאשת נעורים" היא מות שניהם. בשיר "גר בא לעיר" בבית הלפני אחרון הוא מוכן למות כדי להצילה. אבל בבית אחרון הוא הורג אותה, בלי שנזכר גם מותו. אלא אם כן, זה שהורג אותה הוא זה שכבר מת ולא החי.

אלתרמן "הברק" עמ' 8-157

כולו

ושאון הגשם רד. והוא לא יֵעִרְךָ
סעור טולטל הגשם וקרעים זורק
ואחרי גבי האירו את עֵינְךָ
יפיו וטירופו של הברק.

צלִמְנֵת באורו, אֶלְמֵנֵת בקורו
וכחומות יפול וכחומות ישוב.
ועל הבית גח ושבע הוא קוראו

לורקה "לונה והמֵנֵת" ע' 27

רק בית לפני אחרון

בלילה זה קנתה לה לונה
תמונות הרבה מדוניה מֵנֵת
בלילה זה עכור כְּאֶפֶר
נטרפת דעתה של לונה.

פירוש קצר: "לונה" (הלבנה) היא אחד
מסמלי האהבה של לורקה, ומייד
בסמוך לה מופיע המוות.

מִן הַשְּׁחֹר כְּלִיל אֶל הַהִיבְהוּב!

"זמר 7 הנערות" רובו ע' 45

נערות שבע

נותנות קולן בזמר

קשת פתוחה על פני רקיע

זו השקיעה על שבעת גוֹנִיה

נפש אחת שבעה קולות לה

נפש נערות השבע

נערות השבע

יטרפן המות

גויותיהן ישא הנחל

איש לא יראן לנצח.

לורקה

"צייד" כולו ע' 46

רמה חורשת האורן

ארבע יונים פורחות ברוח.

ארבע יונים

עפו ושבו.

ליל מים וברק! ליל גהר ונעורים!

ליל כוח! בשנתך אורים פניך בת.

כזאת בתי אותך איוונו הנערים

כזאת חיכינו לך לעת שבת.

אביט בכ, עוד אביט בכ, לא אבהלך.

ונמת לאין מראות ונמת בשחור ויקוד.

ואושר ונעורים עליך אהלך,

כי לא תדעי אותם כי לא תוסיפי עוד

ואהלך עליך את יפיך המת

ואת חיוך שפתיך הסדוקות, בתי

כי בחוצות ברק, ברק אדיר עומד

וסגורים נשטפתי עם בתי.

ארבעה צללים

פצועים הביאו.

בצל חורשת האורן

ארבע יונים שוכבות לארץ.

פירוש ל 3 שירי לורקה בעמ' 6, 7, בשיר הראשון סמל האהבה היא "לונה" (הלבנה בשמים),

שהמוות

פוגע בה מייד בהמשך הבית.

בשיר השני 7 הנערות מסמלות שבעה היבטים של האהבה, אבל "יטרפן המות". בצירוף

המלה "גויותיהן"

בשיר השלישי היונים (שמסמלות אהבה כבר בשה"ש "יונתי בחגווי הסלע" וכו') מסמלות אף
הן אהבה כאן.

וגם בשיר זה המוות מנצח את האהבה ואת החיים. היונים שעפו חיות בשמים, בסיום השיר היו
לצללים שהביאו פצועים, והן כמותם שוכבות עכשו על הארץ בלי רוח חיים.

אחרי ההקבלות בין 3 שירי לורקה כשלעצמם בע' 6-7, מובאות בקיצור ההקבלות בין 3
שירי לורקה הללו לשירו של אלתרמן "הברק" בע' 6 בנושא העיקרי שאני עוסקת בו בשירים
הללו * שיר "הברק" של אלתרמן בע' 6 מלא אוקסימורונים שלא אעמוד עליהם עכשו.
האהבה של לורקה בשלושת שיריו "לונה והמוות", זמר 7 הנערות" ו"הצייד" אינה נסערת כזו
של אלתרמן. סמליה הם:

הלבנה (הירח), היבטיה השונים והרבים של האהבה, והיונים. בעוד אלתרמן מתאר בשיר
"הברק" את האהבה כגשם סעור שנזרק קרעים. כטירוף. כברק. כצל מות ואלמות, הקורע את
הבית משחור לאור, המאירה וכבה בלי הרף, וכן הלאה. כלומר שירו של אלתרמן מנוגד
לשירי לורקה הנ"ל בתיאור האהבה.

אבל ההקבלה שהזכרתי בתחילה נמצאת גם כאן : אהבה ומוות.
אצל **לורקה** האהבה מסתיימת במפורש במלים "מוות" בשיר הראשון, "גוויות" בשני; ובשיר השלישי היא מתוארת במטפורה ברורה של יונים שעפו בשמים, ועכשו הן **שוכבות על הארץ** סמל למות הפצועים והאהבה.

אצל **אלתרמן** אחרי התיאור הנסער עד טירוף של האהבה, הוא מודיע בבית האחרון:
"ואהלך עלייך את יפיך המת / ואת חיוך שפתיך הסדוקות, בתי". המוות מופיע יחד עם האהבה הכי נסערת. אמנם מה שמת כאן הוא כביכול רק נעוריה ויפיה. אבל המלה מוות ("יפיך המת"), נזכרת כאן בהקשר ישיר של אהבה. ובנקל ניתן לראות בה גם מטפורה למותה של האהבה.

הקבלה נוספת בין שירי "לונה" ו"הציף" של לורקה ושיר הברק של אלתרמן, היא שהאהבה נישאת בהם עד השמים - ברוך אצל לורקה, ובסערת חושים אצל אלתרמן, אבל **בשני המקרים סופה באמצע החיים, כי האוהבים מתו, או כי האהבה מסתיימת, או מתה לפחות לשעה**.

אותו הלך נפש של אהבה ומוות, אפשר למצוא אצל רובם של השירים ב"אהבה וסכין" של לורקה, ובשמחת עניים של אלתרמן"

*השיר של אלתרמן "גר בא לעיר" בע' 5 פורש כבר שם לעומת בתי השיר "בלדה על יום אחד ביולי" של לורקה בע' 4

אוסף רק עוד 2 דוגמאות מלורקה ומאלתרמן שקשורות לכאורה או למחצה למצב הקשה מאוד של ספרד ושל ארץ ישראל בשתי התקופות השונות שבהן התחברו שיריהם. וזאת כדי לראות את ההקבלות גם כאן, ואת המורכבות של העולם החיצון המתערב בעולם האישי הפנימי, כאשר גם כאן האישי הפנימי הוא אולי עדיין בכל זאת הדומיננטי בשיר פעמים רבות. אזכיר לאחר מכן גם כמה הקבלות נוספות בין שני הספרים האלה ששייכות יותר למיבנה של השירים,

ואסיים בסיכום ואחריו בשיר אישי מאוד של אלתרמן, שנקרא "שיר של אור" בשל המטפורות המאירות שלו אבל לא במה שהוא אומר באמצעותן. לפני כן 2 השירים הנוספים, אחד של לורקה ואחד של אלתרמן.

אלתרמן שיר "הבוגד" כולו עמ' 192 -

לורקה "שיר פרשים" כולו ע' 59

193

אמרו הנופלים: לגוע תמנו.
אמרו הכושלים אֶבֶד אֶבְדָנוּ
אבל אשמים לא אמרו אשמנו
אבל הבוגדים לא אמרו: בגדנו.

הנה הבוגד רץ בפאת השדה
לא החזי כי המת בו האבן ידה.

ורץ לריק
והאבן תדביק.

והפך את פניו
והקה על פניו.

וצעק הבוגד: מי בשדה?
וענה הסוקל: אני בשדה.

ואמר הבוגד: שובה מת למנוחתך
כי צדיק אדוני על כל הבא עליך.

כי צעק עלה מקיר
ואתה שתקת עד בוש.

קורדובה
מה רחוקה ומה בודדת!
שחורה סוסתי, גדול הירח.
זיתים באמתחתי צידה לי.
אף כי אדע כל שביל בדרך,
לקורדובה עד נצח לא אגיע.
אלך בגיא, אלך ברוח,
שחורה סוסתי, אדום הירח.

אל תוך עיני צופה המנת
ממגדליה של קורדובה.

אבוי, מה ארפה הדרך!
אבוי, סוסתי שלי נועזת!
אבוי, המנת נשיגני
בטרם קורדובה אגיע!

קורדובה.

מה רחוקה ומה בודדת!

כי עיניו את אחיך מעבר לקיר
ואתה כבשת ראש.

ושבע בגדתך, כלימת אביך,
והנה ליראני הרחבת פיך,
ואנוס מפניך לפאת השדה,
ופני יורדים דם, מפחידי בשדה.

מי יֹאמר: חף מפשע תמתי?
מי יֹאמר: על לא חטא אבדתי?
יֹאמר האשם: אשמתי,
יֹאמר הבוגד: בגדתי.

יאמר הבוגד בגדתי,
ואירא ודבר לא הגדתי.

9

אתחיל ב"קורדובה" של לורקה ואמשיך ב"בוגד" של אלתרמן.
"קורדובה" - אני שואלת את עצמי קודם כל: מה היתה קורדובה בשנות העשרה- שלושים של
המאה העשרים, שלורקה חי ויצר בהן, ומה היא היתה אז ללורקה. ומה קרה לאלתרמן בעולם
של סוף שנות השלושים ושנות הארבעים הראשונות שבחלק מהן חי ויצר את "שמחת עניים",
ומי היה "הבוגד" בשירו ובמי הוא בגד אז.

על המצב בספרד בתקופה שלורקה נולד בה (1898) ועד רציחתו (1936) כתבתי בקצרה
למעלה. מצב מדיני

פוליטי כלכלי קשה רצחני ומסוכן עד מנת. ומה היתה קורדובה ללורקה אז? היסטורית היא
נבנתה במאה השנייה לספירה בתקופת האימפריה הרומית, והיתה בירת חבל קורדובה בקהילה

האוטונומית של אנדלוסיה. והיתה גם עיר גדולה ויפה, שנכבשה על ידי המוסלמים ב 711, וכעבור 500 שנה נכבשה שוב על ידי הספרדים. במאה ה 16 נבנתה בה קתדרלה מפוארת שהוכרזה ב 1984 על-ידי אונסקו "אתר מורשת עולמי".

אבל האם אָל קורדובה הגדולה היפה ההיסטורית רכב לורקה על סוסתו אז? הלהט והנחרצות שבהם הוא רוכב לשם, בודעו שאליה כמעט לבטח לא יצליח להגיע בשל **המוות האורב בדרך**, וממשיך לרכב אליה על אף הכל, יחד עם הצער עליה **שפותח את השיר וסוגר אותו** באותן מלים: "**קורדובה / מה רחוקה ומה בודדת**" כל אלה מרמזים שהדחף היה אולי של אהבה אל אישה שהיתה בקורדובה אז, ואליה הוא רוכב ויהי מה, גם אם המוות יפגע בו בדרך. כפי שהוא אומר בשיר זה: "**אבוי, המַנְת ישיגני / בטרם קורדובה אגיע**" ועוד לפני כן "ואל עיני צופה **המַנְת**". שורות הפתיחה והסגירה של שיר זה הזכירו לי שיר אחר של לורקה "**אמפרו**" ב"רומנסרו הצועני" ע' 108 מהדורה שישית, שהמבנה שלו מקביל לשיר "קורדובה" ומפורש ממנו. שלוש שורותיו הראשונות בבית הראשון ושלוש שורותיו הראשונות בבית האחרון בשיר הרומנסרו **זהות**: "**אמפרו/ בביתך מה בודדה את / מלובשת צחור ולובן!**" ובסוף השיר שוב: "**אמפרו/ בביתך מה בודדה את/ מלובשת צחור ולובן/ ומוסיף עוד שתי שורות מפורשות בסוף השיר כולו: "ומה יקשה עלי לומר לך / אהבתיך, אמפרו!"** האהבה עדיין לא מסתיימת כאן במוות. אבל אינה רחוקה מכך, כי קשה לו עד מאוד לבטאה במלים (המשבר כנראה באופק הלא רחוק).

אבל ב"שיר פרשים" שצוטט כאן כולו, אנו פוגשים כבר במיבנה המפורש של **אהבה ומַנְת**. כשהעיר היפה עם הקתדרלה היפה היא ככל הנראה מקומה של אהובתו, שהדרך אליה עוד לפני שיגיע לשם עלולה לעלות לו במוות. וגם אם האהבה היתה לעיר עצמה, או למחזה שלו שרצה להעלות שם, או אפילו לגבר, אהבה יכולה להיות אל דברים רבים ושונים. אבל שתי השורות הראשונות והאחרונות בשיר: "**קורדובה / מה רחוקה ומה בודדת**" שמקבילות לתיאור המפורש של האישה האהובה "אמפרו" ב"רומנסרו": "**אמפרו, בביתך מה בודדה את**", מרמזות בכל זאת על אישה המחכה לו שם. ולא על עיר גדולה שקשה לצרף לה את המלה "**בודדת**" (הייתי מתקשה ליצור את הצירוף "תל אביב כמה בודדת"). סכנת המות הייתה היסטורית ואמיתית בספרד אז, אבל אין בשיר זה תיאור שיכול להראות בודאות שזה הנושא הדומיננטי שלו. התאים לו כפי שראינו בשירים רבים אחרים לצרף אהבה ומוות. ונראה שלא

רק בשל המצב החיצוני של ספרד אז, ואולי אפילו לא בעיקר בשל אלא לא פחות מסיבות נפשיות פנימיות משלו שידועות היום והיו ידועות גם אז.

בספר "שושנה וסכין" ע' 62 יש שיר נוסף שמאשר את הפירוש הזה על הרכיבה לקורדובה: להלן קטעים ממנו: "העלמה יפת העין / גרגרי זיתים לוקטת. / ממגדל ירד הרוח, רוח ואביר גם יחד / וזרועו חיבקה מתניה. / עלם אלמוני הופיע / שושנים והדסים לו / עלמתי נלך קורדובה / העלמה כלא שומעת. // כאן הוא כבר לא אילם ולא נרתע מלחבק את העלמה, בלי להסתתר מאחורי המטפורה של מגדלי קורדובה הגבוהים. אבל הפעם זאת "העלמה כלא שומעת" שורה שחוזרת בשיר 3 פעמים. האהבה נאמרת בפרחים ובחיבוק, הפרש האביר אפילו מחבק את מתניה. אבל היא דוחה אותו "כלא שומעת". זה לא מוות, אבל זה לפחות אהבת רגע שנכזבה.

מכאן אל שיר "הבוגד" של **אלתרמן**. אצלו המטפורות מפורשות בעיני, גם אם נראה שרבים כנראה לא יסכימו איתי. ואתחיל בתקופה שאלתרמן חי בה (1910 – 1970). השיר שלו שהבאתי בהקבלה לשירו הנ"ל של לורקה, נמצא כאמור בספרו "שמחת עניים" שראה אור ב 1941. אלתרמן היה כבר אז אחרי הכתיבה וההוצאה לאור של ספרו הלירי הראשון "כוכבים בחוץ", שראה אור ב 1938. חלק גדול של יהודי העולם חי

10

אז באירופה. ובגרמניה משנת עליית היטלר לשלטון ועוד קצת לפני כן, החלה אנטישמיות בריונית רצחנית כלפי היהודים על ידי תנועת ה SA, רצחנות שהתגברה בליל הבדולח (1938), על ידי השלטון הנאצי וביתר זאת מאז פרוץ מלחה"ע השנייה בספטמבר 1939, כיבוש פולין, וריכוז היהודים בגטאות הנוראים. יש לכן להגדיר תחילה מה הקריטריונים שמתארים את המלה "שואה" בשבילנו. נראה כי שורשיה באירופה עוד לפני מלחמת העולם השנייה. כבר אז היתה בה אנטישמיות נוראה, שסימניה הבולטים היו עם עלות היטלר לשלטון (1933) הגליית יהודים, סוציאליסטים וקומוניסטים למחנות הריכוז הראשונים שהוקמו בגרמניה וגזלת רכושם, גזירות על היהודים, חוקי נירנברג האנטישמיים (1935), וביתר זאת ב"ליל הבדולח". ההמשך היה עם המלחמה (ספטמבר 1939 ואילך), כיבוש פולין וחלוקתה בין גרמניה ורוסיה, והמשך

ריכוז היהודים בגטאות בפולין, גזלת רכושם, תוך התעמרות קשה בלתי פוסקת עד מוות בצפיפות, ברעב, במחלות ובכדורי רובה. וסגירת היהודים במחנות ריכוז ברוב הארצות שנכבשו. אחר כך עם הפלישה הגרמנית לרוסיה (יוני 1941), ההשמדה של כל יהודי המקומות שכבשו בדרכם לכיבוש מוסקבה (שלא צלח), ולבסוף ב 1942 הקמת מחנות ההשמדה.

רק בינואר 1942, התכנסה ועידת ואנזה הידועה לשמצה, שהחליטה לארגן את רצח ההמונים הזו בצורה יותר יסודית ומהירה, והתחילו אז להקים את מחנות ההשמדה. יש בינינו כאלה שסופרים את תחילת השואה רק מועידת ואנזה ואילך. כאמור אני הרשיתי לעצמי בכל הזהירות הראויה לחלוק עליהם, כי רצח המונים הוא רצח המונים, לא חשוב באיזה דרכים הוא נעשה, לרבות ההכנות לו בגטאות שם מתו אנשים כאמור מרעב מחלות צפיפות זוהמה וכדורי רובה, שבישרו את שליחת הרכבות משם למחנות ההשמדה וכל הארגון הגדול שהיה כרוך בכך.

אין לי מושג אם גם אלתרמן חשב כך. אבל גם אין לי ספק שידע לפחות חלק ממה שקרה באירופה עוד לפני ואנזה. כל אלה: כיבוש פולין וחלוקתה בין גרמניה ורוסיה, המשך הכיבושים באירופה שהוטלה בהם נאציפיקציה כלפי היהודים, הגטאות בערים ובעיירות, הפלישה לברית המועצות, רצח היהודים בדרך לכיבוש מוסקבה, הטבח בבאבי-יאר, פורסמו אל נכון בעיתונות העולם. ואלתרמן היה כתב עיתונות בא"י, ידע צרפתית ואנגלית, והוא כמו רבים מאנשי הישוב בארץ ישראל בימים ההם חי את מה שקרה ליהודים באירופה וברוסיה עוד לפני ואנזה. רבים מהפרשנים של ספרו "שמחת עניים" שראה אור בשנת 1941 חשבו אולי לכן כי כל שירי "שמחת עניים" מתייחסים בעיקר למציאות זאת של השמדת יהודי אירופה שהלכה והתרחשה אז. האהבה וההזדהות בשיר "הבוגד" היתה כנראה לדעת פרשנים אלה האהבה והזעזוע על היהודים שהיו הקורבנות, כשהמוות היה אז המשך ההשמדה השלמה של כל יהודי אירופה. קרוב לודאי שבין יהודים אלה נמצאו גם כמה מקרובי משפחתו של אלתרמן, כמו קרוביהם של רבים אחרים בארץ ישראל. ולכן בעיקר בחלק האחרון של "שמחת עניים" נמצאים שירים שמתייחסים כנראה מפורשות לשואה, אולי באופן שאני הבנתי אותה. ועוד אחזור לכך. (הפירוש שהבוגד בשיר זה הוא קסטנר, בלתי אפשרי, כי קסטנר

החל במבצע ההצלה שלו רק אחרי פלישת הגרמנים להונגריה במרץ 1944, הרכבת עם היהודים שהשיג קסטנר מהגרמנים יצאה לדרך ביוני 1944, ואילו הספר "שמחת עניים" ראה אור כאמור 3 שנים קודם ב (1941).

מעבר לכך, אני מוצאת ב"שמחת עניים" הרבה יותר שירים, ליריים, אינטימיים, וקשורים לאהבת גבר ואישה, ולא לציונות וללאומיות שלנו ולאבלנו על הנרצחים. השיר "הברק" שהבאתי קודם הוא במפורש אחד מהם, וכך גם "זר בא לעיר" ועוד לא מעטים. וכך במידה מסוימת הוא לדעתי גם שיר "הבוגד" שאולי התערבבו בו השואה הלאומית, ו"השואה" הפרטית של המחבר גם יחד. שיר "הבוגד" עצמו שהוא בן 8 בתים, מתחיל בבית ראשון בלשון רבים "הנופלים", "הכושלים" "אשמים", "הבוגדים" וניתן לכן לחשוב שמדובר אך ורק בגורל היהודים משנות עליית היטלר לשלטון ואילך ועם פרוץ המלחמה ומה שקרה אז ליהודים. אבל כבר בכל 7 הבתים הבאים עד סופו של השיר, אלתרמן עובר תחילה מלשון הרבים לגוף שלישי ולגוף שני יחיד, ולבסוף גם לגוף ראשון יחיד. אביא דוגמאות מכל 7 הבתים הנותרים אחרי השיר הראשון, שאפשר למוצאן בשיר השלם שהבאתי למעלה. גוף שלישי: בית 2 "הנה הבוגד רץ בפאת השדה / לא החי כי המת בו האבן ידה" בית 3 "רץ לריק / והפך את פניו / בית 4 "ואמר הבוגד: שובה מת למנוחתך", בית 5 גוף שני: "ואתה צעקת עד בוש", בית 6 "ושבע בגדת", ובשלושת

11

הבתים האחרונים: לא פחות מ 10 פעמים גוף ראשון: "ליראני, אנוס, ופני, תמתי, אבדתי, אשמתי, בגדתי כפול 2, ואירא, לא הגדתי.

אפשר לחזור ולקרוא בשיר זה המובא כאן במלואו את כל 8 הבתים, ולראות שרק בראשון השיר נפתח

בלשון רבים. בכל יתר הבתים הדובר מדבר אך ורק בגוף יחיד; ובבתים 2 ו 4 זהו מיודענו "החי - המת".

הכפילות הזאת נמשכת גם בבית 3 כשמתברר שהבוגד והסוקל הם אותו איש הסוקל את עצמו.

בבית 5 שורה 3 נאמר "כי עינו את אַחִיךָ מעבר לקיר" כלומר לשון יחיד ולא את אַחִיךָ ברבים. וכך

הלאה עד הסוף. בהבדל אחד: ב 2 הבתים האחרונים הופכים גוף שלישי יחיד וגוף שני יחיד לגוף ראשון יחיד: כמתואר למעלה.

הכי קל לחשוב שיש כאן ערבוב של השואה כולה והאדם הפרטי "שנלחם מלחמה בודדת / שמידתה כמידת לבבו" (שורה משיר שלי על מלחמת ויטנאם י.כ.). עם זאת, משורר יכול לכתוב בגוף ראשון יחיד, גם כשהוא מתכוון לרבים כמוהו. אבל אלתרמן בכל זאת כתב בלשון רבים בבית הפותח, ויכול היה להמשיך בעקבות זה ולכתוב בלשון רבים את כל בתי השיר. אבל הוא לא רצה. היות שאנחנו מכירים את סיפור חייו שהתקיים בו קשר גלוי עם שתי נשים, אני נוטה לחשוב שנושא הבגידה הציק לו מאוד, כי אז קראו לכך בגידה. היום קוראים לכך: "קשר מחוץ לנישואין". כי גבר שיש לו מאהבת אבל נשאר לחיות גם עם אשתו, אינו בהכרח בוגד בה. ומה קרה אז בינו ובין אשתו איננו יודעים. אולי אפילו היא ביקשה ממנו שישאר איתה למרות המאהבת. היו גם מקרים כאלה בהיסטוריה וגם בזמננו. אבל זה לא ממש משחרר את האדם מהרגשת האשמה שהוא מרגיש לפעמים, שכאשר הוא נמצא עם האחת הוא בוגד באחרת. כלומר, בוגד הלוך וחוזר כל הזמן. הוא אדם מצפוני שאינו רוצה לפגוע באף אחת משתייהן, אבל האחת היתה הראשונה וגם נולדה לו בת אהובה ממנה. והשנייה הגיעה מתי שהגיעה (כנראה ב 1938) והוא הרגיש אולי ש"לספרים רק את החטא והשופטת" ומי יודע מה עוד הרבה מרגישים איש ואישה בקשר אהבה שנקשר ביניהם. מה קיבל ונתן לאחת ומה קיבל והעניק לאחרת. בעיני שיר "הבוגד" הוא בעיקר שיר מר ונורא של יחיד שרואה בעצמו בוגד וגם סוקל את עצמו הבוגד על כך, אולי כמעט בלי הרף, ולא חס על עצמו. ובלי שירצה גם לא חס על שתי הנשים האלה, עם הבכי המר ששמע כאשר "עינו את אַחִיךָ מעבר לקיר ואתה כבשת ראש". ובשיר "הבכי" הוא כותב על הבכי המר הזה ששמע מעבר לקיר, מטפורי או לא (שם זה "מעבר לזכוכית" אבל זכוכית החלון הסגורה נמצאת בקיר).

וכמובן שגם המוות נמצא ונזכר בשיר זה. יש "נופלים", ויש "המת" שמַנְדָה את האבן; יש "הסוקל" כלומר הממית כביכול בסיוע האבן את עצמו, ויש בבית 4 "ואמר הבוגד: שובה מת למנוחתך". כמה פעמים חוזרת במפורש המלה "מָנָת". או מלה נרדפת לה. ומה עם האהבה?

היא נמצאת בשיר זה שלא בטובה, אלא באשמה כלפיה, בפחד מפניה, שנמצא בשתי השורות האחרונות: "יאמר הבוגד בגדתי / ואירא, ודבר לא הגדתי". המלה האחרונה "ואירא" כבר אינה בגוף יחיד של האחר (הבוגד), אלא בגוף ראשון של עצמו. ומכאן גם ברור לדעתי מי הבוגד כאן שלא בטובתו.

אולי הבית הפותח התכוון באמת להיות על גורל יהודי אירופה. אבל המלים על ה"אשמים" ו"הבוגדים" הובילו אותו למסלול אחר לגמרי שבו הוא אולי שואל את עצמו שוב ושוב ושוב בשיר זה: ומה עם האשמה שלי, ומה

עם הבגידה שלי. ומה עם האהבה שלי לשתי נשים? (או יותר. את היותר תמצאו בשיר הפותח את "כוכבים בחוץ ולא רק שם).

בשיר של אלתרמן: "ליל חניה" שנכתב במלחמת העצמאות, מצאתי ב 4 בתים שונים כמה שורות מתוך 10 בתיו, שיכולות לאמת במידה מסוימת מה שכתבתי למעלה. להלן השורות: **בית 5** "בו חישופה הפתאומי והפרוע / של הבדידות בין הרבים והזרים"; **בית 7** "על אהבה הוא מדבר (בה הוא פותח) / ועל חובה וקרב ועול. הכל בכל." **בית 8** "ליל שמוסף את כישופה של רעות-רוח / בבניינה של ממלכה, ליל נדודים / ניצב פרוש על היחיד והגדודים / **בית 10 שורה אחרונה**, אחרי שפעמים אחדות נזכרים פעם הרבים, פעם הגדודים, פעם הזרים, נאמרת בבית זה בשורה אחת המסיימת את כל השיר, אחת השורות הכי חזקות בשיר כולו: "ואיש זונק, ואיש יורה, ואיש נופל!" במלחמה זו נפלו אלפים שלנו אבל כאן מופיע נופל יחיד, שיכול

12

להיות גם סמל לכל האלפים האלה, אבל קודם כל הוא נאמר כאיש יחיד. וכך גם "הבוגד" של אלתרמן ב"שמחת עניים" שמדבר בגוף ראשון יחיד 10 פעמים בסוף השיר.

נראה לי שזה חיזוק למחשבה, ששיר "הבוגד" מערבת את היחיד עם הרבים, אבל היחיד הבוגד בספר

"שמחת עניים", הוא הדומיננטי בעיני.

הערה: את מלות השיר "ליל חניה" מצאתי אחרי חיפוש מעצבן במקור הכי טוב: "פרויקט בן יהודה" בכל האחרים קיבלתי את שם הזֶמֶר כביכול הוא גם חיבר את המלים. (כל ההדגשות הן שלי י.כ.).

סיכום ושיר והערה בצידו

רבים המשוררים שמחברים שירים שיש בהם מדי פעם שירי אהבה, ולפעמים גם מוות. אבל רובם כותבים גם על נושאים אחרים, ובעיקר בהלך נפש אחר, בין במטפורות ובין בנושא השיר עצמו. המייחד את "שושנה וסכין" של לורקה ו"שמחת עניים" של אלתרמן הוא הלך- הנפש של אהבה ומוות כמעט לא נפרדים, הלך רוח שנמצא במרבית השירים של כל אחד משני ספרים אלה, הן במלה המפורשת "מוות" על ההטיות השונות שלה, נרדפיה והמטפורות שלה, והן במלה אהבה המופיעה במפורש או במשתמע באותו אופן אם גם בסגנון מאוד שונה. עם זאת השירים אינם רק טרגדיה, כי הם כתובים בכשרונם הגדול מאוד של שני משוררים אלה, כל אחד בסגנונו השונה למרות המקבילות בין שניהם. וברור שאלתרמן לא העתיק את לורקה, אלא מצא הלך נפש שהתאים לו וביטא בסיועו ובסגנונו הנבדל מאוד מזה של לורקה את שהרגיש והגה גם הוא בשנים ההן.

להלן מקבילות נוספות שמצאתי בין שני הספרים הללו:

- **אהבה ומוות כמעט לאין הפרד**, שהם שירים אישיים ליריים בעיקר, וכבר הבאתי דוגמאות למעלה.

- **הרקע החיצוני בחיי שניהם: בספרד של החלק האחרון של המאה ה-19 וראשית המאה העשרים כאמור: מהומות בלתי פוסקות, לרבות שימוש בנשק, פצצות, שריפת כנסיות, טבח נגד השמאל, מזימות, הדחות, מעצרים למאות, כל זה עוד לפני פרוץ מלחמת האזרחים (יולי 1936 – 1939).** ובארץ ישראל: הדהוד הזוועה הנאצית שהגיעה עד מצרים ואימה על יהודי ארץ ישראל ישירות, תחילת השואה בגרמניה ואחר כך באירופה הכבושה ובפלישה

לברית המועצות, ועד החלטות ואנזה, ולבסוף התבוסה הגרמנית הסופית, כמו שאלתרמן כתב שם עלינו: "ואין בית שאין בו במת / ואין מת שישכח את ביתו", כלומר החי המת.
הדובר החי- המת שנמצא בשירים ראשונה כנראה אצל לורקה ומובא בספר "שושנה וסכין" בשיר "בלדה על יום אחד ביולי" עמ' 17-20, צירוף זה נזכר באחד הקטעים 3 פעמים, ונזכר אצל לורקה גם בצורות אחרות בשירים נוספים. בשיר הנ"ל ע' 20, יש גם 4 שורות: "'שלום עלמה קטנטונת / את שושנה רודמת / לכי לאהבה את / אני אלך למוות". שורות שיכלו להיות מוטו לספר זה. ב"שיר הפרש" שלו עמ' 5-54 מופיע 5 פעמים 2 שורות חוזרות: "סוסי שחור המצח / את פרשך המת, אנה תישאהו?" והפרש כאן גם הוא החי-המת. ויש עוד.
אצל **אלתרמן החי-המת נמצא** לאורך כל "שמחת עניים" בצורות שונות, החל מהבית הראשון בשיר הראשון עמוד ע' 149 בשורה: "ותישא כינוריה שמחת עניים/וישמח בה **עני-כמת**". (העני עדיין חי גם אם בשארית כוחותיו), וב"שיר לאשת נעורים" עמ' 1-150 שמייד אחריו: "אז עלה הברזל בתי / והסיר גם ראשי מאלייך" שורה דו-משמעית: אדם שראשו נכרת בברזל אינו חי, אבל הראש אולי הוסר רק מרגשותיו אל אישה אחת;

ועם זאת, המטפורה הבוטה כל כך – מתארת גם הריגת הדובר. ובבית הבא נאמר במטפורה שהאיש אכן כבר מת: אך ביום בו תגיל בתי/ **גם תגלנה עיני מארץ** עיניו מארץ הן עיניו של הקבור בארץ.

ובמטפורה נוספת שוב איש חי ששמח שהוא מת בשיר "גר בא לעיר" עמ': 4-153 "בעדך, בעדך, אמר המת/ שבעתיים אמות בפתח". ושוב: "אני הזוכר העני- כמת", וכך הלאה, כמו גם בשיר "החולד" עמ' 3-151 בית לפני אחרון "כי אין בית בלי מת על כפיים / ואין מת שישכח את ביתו" ועוד, ועוד.

הבכי: יש אצל לורקה "שיר על הבכי" ע' 86 ואצל אלתרמן שיר "הבכי" עמ' 6-155. הם שונים זה מזה, אבל ההקבלה אינה רק בכותרת. אצל לורקה בשיר קצר על פחות מעמוד אחד בית ראשון: "סגרת לי את

המרפסת / לבל אשמע את קול הבכי. / אבל בעד כתלי הבית / דבר לא ישמע זולת הבכי // ובית
אחרון שורה אחרונה חוזרת: "דבר לא ישמע זולת הבכי". למרות כל המחסומים שהוא מפרט
שם כדי לא לשמוע את הבכי

רק אותו הוא שומע. אצל **אלתרמן** שיר על 2 עמודים, שמפרט הרבה יותר. בית ראשון:
"בלילה זה שמעתי את בכיך בכר / רעות וחנוקות בכית. / בלילה זה עמדתי בחלון הקר /
להיות איתך מבעד לזכוכית //

לורקה שומע את הבכי מבעד קירות (כתלי) הבית. **אלתרמן** מנסה להיות איתה ועם בכיה
בחלון הקר מבעד לזכוכית. ומכאן משהו אחר על מיבנה מסוים נוסף
שמופיע בשירים שונים אצל שניהם:

חזרת שורה מהבית הראשון גם בבית אחר באותו שיר, לעיתים בבית אחרון. ולפני כן הערה:
המיבנה שאתאר מייד מופיע גם אצל משוררים רבים אחרים ואינו מיוחד רק ללורקה
ואלתרמן. בכל זאת החלטתי להביאו.

כללית מיבנה השירים אצל לורקה ואצל אלתרמן שונה מאוד. אבל יש גם צורה אחת מסוימת
שחוזרת אצל שניהם מפעם לפעם במיקומים שונים וגם דומים. אביא דוגמאות אחדות
משניהם. אצל **לורקה** ב"שיר על הבכי", הראיתי זאת זה עתה: "דבר לא ישמע זולת הבכי"
בסוף בית ראשון ובסוף הבית האחרון. התברר לי שלורקה נוטה מאוד לחזרות הללו
בוריאציות שונות. דפדפתי באקראי ולהלן דוגמאות מ 6 שירים שלו במקומות שונים. "שיר
פרשים" ע' 59 שתי שורות ראשונות בבית ראשון ושתי שורות אחרונות בבית אחרון זהות:
"קורדובה / מה רחוקה ומה בודדת" בהתחלה. ובסוף שוב "קורדובה / מה רחוקה ומה בודדת".
שיר על השושנה ע' 90, 3 בתים. בכל אחד משלושת הבתים מתואר מה השושנה לא
ביקשה. לא את השחר בבית ראשון, לא חכמה בבית שני, ולא את השושנה בבית השלישי. כל
מה שביקשה מופיע בשתי השורות האחרונות בכל שלושת בתי השיר: "היא ביקשה משהו
אחר משושנה//

"רוקדת הלבנה בסנטיאגו" ע' 95 שיר בן 16 בתים כל אחד בן 2 שורות בלבד. מופיעות בו
3 פעמים נפרדות 2 השורות: "לא! זו הלבנה הרוקדת / בכיכר המוות" שחוזרת שוב "לא! זו
הלבנה! הרוקדת / בכיכר

המוות". ובוריאציה בהמשך: "זו הלבנה, הלבנה! הלבנה/ שבכיכר המוות" וחוזרת שוב כעבור בית אחד. ולאחר מכן חוזרת שוב על הנוסח הקודם עם "לא!" בהתחלה פעם אחת ו"זו הלבנה" פעם נוספת,

ובבית האחרון 4 השורות מתאחדות: "אכן זו הלבנה! הלבנה / המכותרת פרחי רותם / היא רוקדת, רוקדת, רוקדת / בכיכר המוות".
השיר "פרדס לימונים" ע' 100 מתחיל ומסתיים בשורה "פרדס לימונים" וזאת גם הכותרת שלו.

"השיר למרסדס המתה" ע' 107 בית ראשון שורה שנייה ושלישית: סירה לך של עץ / על חוף הנחל". ושורה שנייה ושלישית בבית האחרון בוריאציה: "סירתך – ערפל וחלום / על חוף הנחל"; אם נסתפק רק

בשורה האחרונה בבית הראשון והאחרון, נראה שהשורה הראשונה והאחרונה בשני בתים אלה היא "על חוף הנחל" בלי שום וריאציה.

"בלדה על מימי הים" ע' 28, 10 בתים. הבית הראשון כולו חוזר בבית האחרון: "הים - / אל מרחקים צוחק לו. / שיניו – שיני קצף. / שפתיו – שפתי רקיע/". כך בהתחלה וכך בסוף. ויש שירים נוספים של לורקה במבנים אלה.

אלתרמן משתמש פחות מלורקה בחזרות אלה וביותר וריאציות, אבל יש אצלו מבנים כאלה ב"שמחת עניים" יותר מאשר בספר "כוכבים בחוץ" שמכיל הרבה יותר שירים מאלה של "שמחת עניים" (בדקתי). להלן ב"שמחת עניים":

שיר ראשון בספר בלי כותרת ע' 149 : פזמון-חוזר בן שתי שורות שחוזר 3 פעמים בשיר כולו: השורה הראשונה חוזרת בלי שינוי בכל 3 הפעמים, והשנייה עם שינוי מלה אחת בשורה השנייה:

הפזמון-החוזר אחרי בית ראשון: "ויֹאמר מה טוב ומה נעים / כי שמעתי שמחת עניים"
בשורה השנייה אחרי בית 2 "ויֹאמר מה טוב ומה נעים / כי באתני שמחת עניים", פעם שלישית בבית 4 אחרון: "ויֹאמר מה טוב ומה נעים / כי איתי את שמחת עניים" שורה שסוגרת את השיר כולו.

"שיר לאשת נעורים" עמ' 2-151 שתי שורות ראשונות 1 ו 2 מופיעות בתחילת בית ראשון וחוזרות במדויק בסוף בית אחרון: "לא הכל הבלים, בתי, / לא הכל הבלים והבל".
"בקשת מחילה" עמ' 166-167 בית אחרון חוזר בוריאציות על בית ראשון. הראשון:
"ידעתי חניך הורס /

14

/ ידעתי עולף דרס / ידעתי כי נוחם נס / ויהי ליל. ואין קול. כי קס. // "ובית אחרון: "יש נקם לחינה שהורס / יש נקם על עולף שָׁדָרס/ אבל נוחם לך אָיִן כי נָס. / ויהי ליל. ויוגד לי קס.
"החולד" עמ' 3-161 2 שורות חוזרות: בבית 2 ובבית 9: "את עצבת ראשי המקריח / את יגון ציפורני הגדולות". ושוב כך בבית 9 בלי כל וריאציה.
"שיר של מחול" עמ' 8-175 השיר בבית האחרון חוזר בוריאציה קלה על סיום בית קודם לו באמצע השיר: "ואלהים שהדנו ואת מעידי / כי חי חי העפר לרגליך, כי בשקר וכחש קרעוך מאיתי / ואמת היא שובי אליך. // ומלות הבית המסיים את השיר: כי נשבעתי ואת מעידי/ כי על חי את מצגת רגליך/ כי בשקר קרעוך מאיתי/ ואמת הוא שובי אליך//"
"שיר סיום" עמ' 23-222 שתי השורות האחרונות של הבית האחרון בשיר זה המסיים את הספר "שמחת עניים" כולו, זהות לשתי השורות הראשונות והאחרונות ב"שיר לאשת נעורים" שהוא השיר השני בספר
"שמחת עניים" כולו. והן: והשורות הן: "לא הכל הבלים, בתי, / לא הכל הבלים והבל//".

*

ולבסוף "שיר של אור" של אלתרמן שמאיר בלי הרף וכמעט ממית בלי הרף את האהבה, וגם את כוחה הגדול כל כך שלפעמים הוא "עז כמוות", כפי שידעו כבר הקדמונים.
שיר של אור עמ' 4-172 כולו

אין גלוי כסכנה.

ואין גלוי מולה כמו פניך

כל הנשמה בתי תבוא עד סכינה.

וצר נשבע: אהיה לך ספיניך.

אבל אשרי רואֵךְ, יקר נישא ראשך,
בבית הסכנות, בבית האֵבֶל.
בְּצַעַק אִיבֹדְתִיךָ וּבְצַהֵל אֲמוּשֶׁךָ,
אַתֵּעַ בְּךָ כַּעֲיֹר עַל פִּי הַנֶּבֶל
יִפֶּה בְּתִי בִּסְכִינִיָּה,
כְּמוֹ מְגֹרֶה בְּזִי קִנְיָה,
וְכִמוֹ כְּלָה בְּאֵהָבָה.

**כִּי פִּאֲרוּיָהּ לְפִי חֶרֶב,
בְּפֶחַד יוֹם וּפֶחַד עֶרֶב
כְּמוֹ לִגְיִל וּלְרִאָוָה.**

אך גם בקום צחוקך מנוער,
בעגילים וצִלִּיל צְמִיד,
גם עת קומתך תנוע
בתוך שְׁפָעַת שְׁמוֹת נְתוּאָר,
הלא תמיד, הלא תמיד,

**כַּעֲוֹף כֶּנֶף לְקִרְאֵת קִינּוֹ,
בְּתִי, בְּתִי,
יוֹצֵא לִיבְךָ אֶל סְפִינּוֹ,
בְּתִי, בֵּיתִי.**

והוא ניבט קרוב. והוא איתן קבוע.

כדיוקן המלכות על פני האגורה,
בכל תגי חניף הוא טבוע.

חיים על קו הקץ, שלמים ותזקים.
הכל גלוי! הכל! קרעת את כל קוריף!
בתי על חוד סכין לנצח לא נוקין!
בספינים יבריקו נעוריף!

יפה בתי בספיניה,
כמו מגורה בזיו קניף,
וכמו פלה ביום חתן
כמו הראי בזוהר ערב
כן ראיתיה מול החרב,
בזיו עיניף וחטאן.

וגם בקום בכיף מנוער
ואת חונקה לבל יגיד
את שיבוא ואין למנוע
את המכונה בשם ותואר –
הלא גם אז, הלא תמיד,
כעוף כנף לקראת קינו,
בתי, בתי,
יוצא ליבך אל סכיננו
בתי, בתי.

כמעט כל בתי השיר הם בין היתר אהבה על קו הקץ ופחד מוות. כשכאן כלי

המוות הם הסכין והסכינים.

*

הכתוב למעלה אינו עוסק בכל ההיבטים של הספר "שמחת עניים" אלא רק בנושאים שעניינו אותי מאוד וגם לפעמים הטרידו אותי. ובהם הקשר האפשרי בין "שמחת עניים" של אלתרמן, ל"שושנה וסכין" של לורקה,

שלא קראתי ולא שמעתי עליו בשום מקום, כאמור. גם לא עמדתי כמעט בכלל על ההבדל הברור בין ספרי שני המשוררים, אלא בעיקר על המשותף. ולא הקדשתי פירוש מלא ככל האפשר אפילו לשיר אחד. לצערי הרשיתי לעצמי להביא משירים מעטים מאוד של לורקה רק כמה בתים, וזאת רק מתוך רצון לקצר את מספר העמודים ככל האפשר, והתנחמתי בכך שבכל זאת הבאתי את רוב השירים של לורקה ושל אלתרמן בשלמותם.

הערה אחרונה: היתה פרשנות נפוצה על הספר "שמחת עניים" לפיה השירים בו מתייחסים בעיקר לשואה ולגבורה. קראתי ספר זה יותר מפעם אחת, ולאחרונה את כולו פעם נוספת. ומצאתי שרבים בו שירי אהבה לאישה, וכמעט רק בשליש האחרון שלו, שירי השואה והגבורה הם דומיננטיים; אבל גם שם מצאתי שירים שהדומיננטי בהם לדעתי היא האהבה בהיבטיה השונים, לרבות המוות המופיע ברוב השירים כחלק אימננטי שלה, ולא רק בשל מה שעשו לאהבה הנאצים, והברבריות האנושית בכללה, אלא גם עצם המהפכים שקורים

16

באהבה מתוכה גם בלי קשר ישיר לסביבתה החיצונית. גם בשירים שהשואה והגבורה דומיננטיות בהם, מצאתי אהבה והערצה רבה לנשים הלוחמות, ולנשים האהובות, שהלוחמות יכולות להיות גם מטפורה להן. כאשר "שיר סיום" בספר זה מכוון כולו לאישה האהובה, שכאן ובמקומות רבים אחרים הוא מכנה אותה "בתי". זאת לא יכולה להיות בשירים אלה בתו

היחידה שנולדה באותה שנה שנולד הספר. ואולי לא במקרה השירים המתייחסים יותר מפורשות לשואה נמצאים לרוב בסוף הספר, כשכבר נעשה ברור וידוע שמשנת 1941 משמידים את כל יהודי ברה"מ והתחילו בכך עוד בכיבוש פולין שנה קודם. אלתרמן כינה לעיתים את האישה רעייה ולפעמים כינה אותה גם בתי, כמלת חיבה ואהבה. וזאת גם בשיירי השואה היותר מפורשים. ובעיקר בתו היחידה שנולדה באותה שנה שבה נולד הספר, היתה תינוקת ולא יכלה להחזיק רובה ביד, או להיות מטאפורה לגבורה או לאם של "בן החבוק לה בסודר". שהיא שורה אחרונה בשיר זה, שהוא אחד משיריו האחרונים כאן ("על ארץ אבנים" עמ' 14-213).

יתכן מאוד ששירי האהבה והמוות ב"שמחת עניים" הושפעו גם מהשואה והגבורה, שהתחילה לדעתי כאמור, הרבה לפני ההחלטות המפורשות בואנזה. וזה מסביר במידה מסוימת את הופעת המוות המהלך ברבים משירים אלה, יחד עם סיבות אישיות אינטימיות בתכלית ואף הפוכות. הפרשנות על ספר זה שהוא בראש וראשונה או בכלל אך ורק ספר לאומי על השואה והגבורה, אולי נבעה מכך שנמצאים בו בעיקר בסופו, גם שירים כאלה, ומפני שהרגש הלאומי היה אז הרבה יותר דומיננטי מאשר הוא בשעת תחילת כתיבתם של דברי היום (מאי-יוני-דצמבר 2021) בתוך מלחמת עזה נוספת ושוב מיותרת, שמנהיגינו גררו אותנו אליה, ובלבד לא לקיים כל שיחות על שלום אפשרי בינינו לבין הפלשתינים.

אני מודה שמאז ומתמיד אהבתי וידעתי על פה רבים משירי **אלתרמן** ב"כוכבים בחוץ", ושמחתי למצוא שירים חדשים רבים כאלה גם ב"שמחת עניים". כמו **שלורקה** כתב באחד משיריו: לאהבה (לפחות) שבעה פנים.

עם זאת השואה והגבורה הם היבט חשוב מאוד בזהותי היהודית וגם האנושית האוניברסלית. ובד בבד אני עד היום בעד וריאציה קלה בסיסמת הנוער האמריקני בשנות השישים של המאה העשרים שאמרה "עשו אהבה ולא מלחמה!" ובוחרת: "ולא תעשו עוד מלחמה - דברו עם האויב שלום!". וזאת מלבד מלחמת העולם השנייה שכמו שאלתרמן כתב עליה ב"שמחת עניים" "**האחים אולי פעם באלף שנה / יש למותנו טעם**". הטעם היה להציל לא בלבד את מי שיכולנו מבני עמנו, אלא להציל את התרבות האנושית כולה מפני מהרסיה ומחריביה אז, ומנסיגה מוסרית של מאות בשנים מערכיה. אבל רק **פעם באלף שנים! זה מותר!** וכל יתר השנים (בתקווה): עשו ודברו אהבה לטבע ולתרבות, לעולם נקי מזיהום, ליצירת האדם בכל

תחומיה המכוונים לטוב ולא להרס, לבני האדם ובעיקר השוקדים יותר על הטוב שבליכם
מאשר על הרע, ולצומח ולחי, ובהתחלה ובסוף - האהבה בין איש ואשתו, והילדים והנכדים
וההורים והסבים והסבתות, והידידות והידידים, שכל מלחמה יכולה לפגוע גם בהם, ומי
שירצה יוכל לפתוח בבוקר, בבוקר, את דלת הבית, לראות את רוח הבוקר הקלה בענפי
השקדייה שציפורי השיר מתנדנדות על ענפיה, ומשמיעות את קולותיהן חסרי המלים המובנות
לנו, ועפות לשמים או לפחות אל חוטי החשמל אם תיעשה תנועה קלה מיותרת.

מאי

יהודית כפרי

דצמבר 2021